

פשוטו של מקרא

וַיִּקַּם שָׂדֵה עֶפְרוֹן אֲשֶׁר בְּמִכְפֶּלֶה אֲשֶׁר לִפְנֵי מִמְרָא הַשָּׂדֵה וְהַמַּעֲרָה אֲשֶׁר־בּוֹ וְכָל־הָעֵץ אֲשֶׁר בְּשָׂדֵה אֲשֶׁר בְּכַל־גְּבֻלוֹ סָבִיב: לְאַבְרָהָם לְמִקְנָה לְעֵינֵי בְנֵי־חַת כָּל־בְּאֵי שַׁעֲרֵי־עִירוֹ: (בראשית כג יז-יח).¹

רש"י בראשית פרק כג פסוק יז

"ויקם שדה עפרון" - תקומה היתה לה שיצאה מיד הדיוט ליד מלך. ופשוטו של מקרא: ויקם השדה והמערה אשר בו וכל העץ לאברהם למקנה וגו'.²

מסכת שבת דף סג עמוד א

... ואמרי לה אביי לרב יוסף: מאי טעמא דרבי אליעזר דאמר תכשיטין הן לו? דכתיב: "חֲגוֹר־חַרְבָּךָ עַל־יָרֵךְ גְּבוֹר הַחֹדֶף וְהַדְּרָךְ" (תהלים מה ד).³ אמר ליה רב כהנא למר בריה דרב הונא: האי בדברי תורה כתיב! - אמר ליה: אין מקרא יוצא מידי פשוטו.⁴ אמר רב כהנא: כד הוינא בר תמני סרי שנין והוה גמירנא ליה לכוליה תלמודא, ולא הוה ידענא דאין מקרא יוצא מידי פשוטו עד השתא.⁵ מאי קא משמע לן - דליגמר איניש, והדר ליסבר.⁶

מסכת יבמות דף כד עמוד א

אמר רבא: אף על גב דבכל התורה כולה אין מקרא יוצא מידי פשוטו, הכא אתאי גזרה שוה אפיקתיה מפשטיה לגמרי.⁷

¹ ובפסוק יט ממשיך העניין בקיום מטרת רכישת השדה והמערה: "וְאֶחָד־יָכֵן קָבַר אַבְרָהָם אֶת־יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁתּוֹ אֶלְמַעֲרַת שָׂדֵה הַמִּכְפֶּלֶה עַל־פְּנֵי מִמְרָא הוּא חֲבֵרוֹן בְּאַרְצֵי כְנָעַן", אך בפסוק כ שוב חוזר עניין הרכישה והקמת השדה: "וַיִּקַּם הַשָּׂדֵה וְהַמַּעֲרָה אֲשֶׁר־בּוֹ לְאַבְרָהָם לְאַחֲזֶקֶת־קָבֵר מֵאֵת בְּנֵי־חַת". האין זה עצמו אתגר הן לדרשן והן לפשטן?

² רש"י מביא תחילה את דברי המדרש ש"ויקם שדה עפרון" פירושו שהשדה עברה מבעלות הדיוט (עפרון) לרשותו של מלך (אברהם); או בנוסח בראשית רבה (נח ח) שלפנינו: "ויקם שדה עפרון - שהייתה נפולה וקמה, שהייתה של אדם קטון ונעשית של אדם גדול". אך הוא חוזר ושואל: מה הפשט של הפסוק? כאן היינו אולי מצפים שרש"י יסביר את הפשט במילותיו הוא ויאמר, למשל: ופשוטו של מקרא, שהתקיימה המכירה והשדה היה לקניינו של אברהם. ויקם משלשון קיום העסקה ולמקנה משלשון קניין. אך רש"י לא עושה זאת ושולח אותנו לקרוא את פסוק כ: "ויקם השדה והמערה אשר בו", שם לא כתוב "שדה עפרון", רק "שדה ומערה" סתם. והוא משלב גם קטעים מפסוקים יז ויח כמו "לְאַבְרָהָם לְמִקְנָה". פשוטו של מקרא, אומר רש"י, הוא לקרוא את הפסוק בלשונו, כמות שהוא. אבל יש גם מקום למדרש המתבסס על כך שהפסוקים חוזרים: פעם "ויקם השדה" ופעם "ויקם שדה עפרון" רש"י לא מביא את המדרש כאן "על מנת לסתור". לצד הפשט, יש מקום גם ל- "אגדה המיישבת דברי המקרא" - לשון רש"י שנראה להלן. כך או כך, בעקבות רש"י זה שצד את עינינו, חשבנו לנצל את ההזדמנות ולהקדיש את דף השבת לנושא "פשוטו של מקרא" - נושא שכלל איננו פשוט. וכבר כתבו עליו רבים וטובים, ראה מים אחרונים, ואנו רק נטעם מעט מן הדבש ויאורו מעט עינינו (שמואל א יד כז).

³ הגמרא דורשת את המשנה במסכת שבת (פרק ו משנה ד) הדנה בנשיאת כלי מלחמה בשבת: "לא יצא האיש לא בסיף ולא בקשת, ולא בתריס, ולא באלה, ולא ברומח, ואם יצא - חייב חטאת. רבי אליעזר אומר: תכשיטין הן לו, וחכמים אומרים: אינן אלא לגנאי, שנאמר: וכתתו חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות ולא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה". מה טעמו של ר' אליעזר שמתיר לשאת כלי מלחמה בשבת (ובפרט אחרי שחכמים מביאים פסוק מישעיהו שמציג אותם כדבר של גנאי שעתיד ליבטל)? התשובה, שר' אליעזר מסתמך על פסוק בתהלים אשר רואה בחרב דבר של הוד והדר. (והפסוק בישיעיהו, יאמר ר' אליעזר, הוא על אחרית הימים. בינתיים, חרב וסייף מפארים את דמות האדם (הגבר) כלוחם, כפי שרואים למשל בתרבות יוון ורומא).

⁴ רב כהנא הכיר דרשה אחרת על הפסוק בתהלים, שמדובר בדברי תורה. ראה רש"י על הפסוק בתהלים: "חגור חרבך על ירך - להילחם מלחמתה של תורה והוא הדרך". ובמדרש תהלים (בובר) מזמור מה: "חגור חרבך על ירך גבור - זה משה שזכה לתורה שנמשלה לחרב. והדרך צלח רכב - שרכב על הענן, ועלה לשמים" (ראה גם הדרשות של פסוק זה על אברהם בתנחומא לך יח ואף על הקב"ה בקריעת ים סוף, מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מסכתא דשירה פרשה ד). לפיכך לא מבין רב כהנא איך יכול פסוק זה לסייע לר' אליעזר. התשובה שנותנים לו: אין מקרא יוצא מידי פשוטו! כל הדרשות הנ"ל, אם לאגדה ואם אפילו להלכה (כפי שנראה להלן), אינן מפיקות מהפסוק את משמעותו הבסיסית והמילולית הפשוטה.

⁵ רב כהנא, שלימים עלה מבבל לארץ ישראל וריש לקיש מכריז עליו בפני ר' יוחנן "ארי עלה מבבל" (בבא קמא קיז ע"א), מעיד על עצמו שכבר בגיל שמונה עשרה למד את כל התלמוד (ידע אותו בע"פ), אבל לא ידע את הכלל הלכאורה פשוט: "אין מקרא יוצא מידי פשוטו". (ורש"י על הפסוק בתהלים שהבאנו בהערה הקודמת, מביא רק את המדרש ולא את הפשט!).

⁶ מה כל זה בא ללמדנו? שבעצם מה שרב כהנא עשה היה בסדר: קודם יש ללמוד את כל המקורות ולדעת אותם רצוי בע"פ, ואח"כ יש ללמוד סברות, היקשים, דרשות, יג' מידות שהתורה נדרשת וכו'. כגון זה נמצא גם בגמרא עבודה זרה יט ע"א: "אמר רבא: לעולם ילמד אדם תורה ואח"כ יהגה ... לעולם ליגריס איניש, ואף על גב דמשכח ואף על גב דלא ידע מאי קאמר" (ושם גם דעות נוספות ואחרות לגבי שיטות הלימוד הנכונות). משמע מכאן, שהכלל "אין מקרא יוצא מידי פשוטו" איננו פשוט כלל ועיקר והוא עצמו שייך לחלק של ההגות, ההסקות והעיון בתורה, לאחר הגרסה והשינון.

⁷ הדין בגמרא שם הוא לגבי משמעות הפסוק, במצוות ייבום: "וְהָיָה הַבְּכוֹר אֲשֶׁר תֵּלַד יִקָּוֶה עֲלֵי־שֵׁם אָחִיו הַמֵּת וְלֹא־יִמָּחֶה שְׁמוֹ מִיִּשְׂרָאֵל" (דברים כה ו). פשט הפסוק הוא שהבן שנולד מהייבום ייקרא כשם האב (הדוד) שנפטר בלא בנים, ולפי זה צריכים היו רות ובעז לקרוא לבנם מחלוך ולא עובד (רמב"ן שם על הפסוק). הגמרא מפרשת שהכוונה לנחלה, היינו שהאב המייבם גם יורש את נחלת האב שנפטר ולא מתן שם לילד. בכך עוקרת הגמרא את פשט הפסוק ורואה מוסף שלמרות שבכל התורה נכון שהפסוק אינו יוצא מידי פשוטו, כאן - כן. ולא רק כאן, אלא גם מספר דפים קודם במסכת יבמות דף יא ע"ב לגבי דיון ייבום של אדם שהחזיר את גרושתו אחרי שנשאה לאדם אחר, דבר האסור בתורה, ומת והיא נפלה לייבום. גם שם מעלה הגמרא את האפשרות שאמנם בד"כ אין מקרא יוצא מידי פשוטו, אבל במקרה שבו חכמים עקרו את הפסוק לעניין אחר (מייבום לסוטה שם), אז "כיון דאיעקר איעקר". אלה שלושה

מסכת קידושין דף פ עמוד ב

א"ר יוחנן משום ר' ישמעאל: רמז לייחוד מן התורה מנין? שנאמר: "כי יסיתך אחיך בן אמך" (דברים יג ז) - וכי בן אם מסית, בן אב אינו מסית? אלא לומר לך: בן מתייחד עם אמו, ואסור להתייחד עם כל עריות שבתורה. פשטיה דקרא במאי כתיב? אמר אבוי: לא מיבעיא קאמר, לא מיבעיא בן אב דסני ליה ועייץ ליה עצות רעות, אלא אפילו בן אם דלא סני ליה - אימא צייתי ליה, קא משמע לך.⁸

מכילתא דרבי ישמעאל משפטים - מס' דזיקין משפטים פרשה יז ד"ה בלתי לה'

יש אומרים באותיותיה נתנה תורה, שלא יהו ישראל אומרים: הואיל ואנו מצווין על עבודה זרה נהא בולשין בבורות שיחין ומעורות? תלמוד לומר: "על ההרים הרמים ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן" (דברים יב ב), על הגלויים ולא על הסתרים.⁹

מסכת סנהדרין דף צ עמוד ב

הרי הוא אומר: "הַפֶּתֶר הַתְּפִלָּה הַהוּא עֲוֹנָה בָּהּ" (במדבר טו לא). הַפֶּתֶר הַתְּפִלָּה - בעולם הזה, עֲוֹנָה בָּהּ - לאימת (למתי)? לאו לעולם הבא?¹⁰ אמר ליה רב פפא לאבוי: ולימא להו תרווייהו מהכרת תכרת! - אינהו הוו אמרי ליה: דברה תורה כלשון בני אדם.¹¹

רש"י בראשית פרק א פסוק כז

האזכורים של הכלל "אין מקרא יוצא מידי פשוטו" בש"ס ומצירופם עולה שכלל זה לא תמיד תקף ואינו פשוט כלל ועיקר. ושוב, מרב כהנא למדנו שלימוד הדרשות קדמו ללימוד הפשוט.

⁸ ביטוי דומה לפשוטו של מקרא הוא "פשטיה דקרא", שלכאורה אומר בארמית בדיוק את מה שאומר הביטוי בעברית. במקרה שלפנינו, הגמרא דורשת את הפסוק "כִּי יִסִּיתְךָ אָחִיךָ בֶּן־אִמְךָ אֶבְרָתְךָ" בפרשת מסית ומדיח (דברים פרק יג, פרשת ראה) לעניין איסור ייחוד של איסורי עריות, בהסתמך על כך שהתורה מציינת בן של אב ולא בן של אב ובידוע שבין אם לבנה יש יחסים קרובים. אך הגמרא לא מסתפקת בדרשה הלכתית זו לעניין דין ייחוד, ומדגישה שפשט הפסוק, לעניין מסית ומדיח, הוא שהתורה באה להדגיש שגם ביחסים של אחים מאותה האם, שבד"כ אינם חורשים רעה איש על אחיו, יש להיזהר מאח מסית (אצל אחי אב שבד"כ אינם מחבבים זה את זה אין צורך להזהיר כל כך). שימוש דומה ב"פשטיה דקרא" מצאנו בגמרא ערכין ח ע"ב, כאשר הדרשן מביא סמך להבדל בין נגעי אדם שדינם הסגר של שבוע ונגעי בתים שהם שלושה שבועות, מהפסוק: "צדקתך כהררי אל משפטיך תהום רבה", באה הגמרא ומזכירה לנו מהו פשטיה דקרא: "אמר רב יהודה: אלמלא צדקתך כהררי אל, מי יוכל לעמוד לפני משפטיך תהום רבה; רבה אמר: צדקתך כהררי אל, מפני שמשפטיך תהום רבה". כך הוא בין הלכה לאגדה. אבל גם במעבר מאגדה לאגדה משתמשת הגמרא בביטוי "פשטיה דקרא", כפי שמובא בגמרא חולין ו ע"ב בדרשה על הפסוק במשלי כג א-ב: "כִּי־תִשָּׁב לַחֲנוּם אֶת־מוֹשֶׁל בֵּין תְּבִין אֶת־אֶשֶׁר לִפְנֵיךָ: וְשִׁמְתָּ שִׁכְיִן בְּלֶעָד אֶם־יַעַל נֶפֶשׁ אֶתְּהָ"; וכן בגמרא חולין קלג ע"א בדרשה על הפסוק במשלי כה כ: "מִעֲדָה בְּגֵד בָּיִם קָרָה חֲמֵץ עַל־נֶתֶר וְיֶשֶׁר בְּשָׂרִים עַל לְבָרֶע". ויותר מכולם בגמרא כתובות קיא ע"ב הדורשת את הפסוקים בברכת יעקב ליהודה: "אֶסְרִי לְגִפְנֵי עֵירוֹ וְלְשָׂרְקָה בְּנֵי אֶתְנֹו פֶּסֶס בְּיָיִן לְבָשׁוּ וּבְדָם־עֲנָבִים סוּתוּ: חֲקִילִי עֵינַיִם מִיָּיִן וּלְבָן־שֵׁנִים מִחֶלֶב", בשתי דרשות: שתיהן באגדה, שתיהן בשם רב דימי שירד מארץ ישראל לבבל, שתיהן לא בפשט הפסוק. ואע"פ כן, לאחת היא קוראת "פשטיה דקרא" ולשנייה לא. וכבר התקשו מפרשי הגמרא שם (ראה מהרש"א שם) ונראה שבדומה ל"אין מקרא יוצא מידי פשוטו", גם הביטוי "פשטיה דקרא" אינו כה פשוט. ולא נוכל להאריך עוד בנושא זה כאן.

⁹ ביטוי דומה ל"פשוטו של מקרא" הוא הביטוי הנדיר "באותיותיה נתנה תורה" או "באותיותיה דברה תורה" בנוסח מדרש תנאים לדברים. התורה אומרת שיש לעקור עבודה זרה שנמצאת במקומות גלויים ובולטים: בראשי ההרים והגבעות ותחת עציים ענפים, ואין צורך לחפור את הארץ ולחטט ולחפש אחר עבודה זרה שהחביאו הגויים בכל מיני מקומות. ביטוי זה משקף את שיטת ר' ישמעאל שהתנגד לשיטת ר' עקיבא שהיה מדקדק לדרוש כל אות וכל תיבה בתורה, כגון המילים "את", "גם", "אך" ו"רק". לשיטת ר' ישמעאל המילה "את" היא חלק מלשון הכתוב, חלק משגרת לשון המקרא המדבר אל בני אדם, ואין לדרוש אותה (חוק משלושה מקרים בהם ר' ישמעאל מודה, ראה ספרי נשא פיסקא לב). ראה אגב איך ביטוי זה משתנה במדרש מאוחר כמו פרקי דרבי אליעזר פרק מה: "בן בתירא אומר: ארבעים יום היה משה דורש בדברי תורה וחוקר באותיותיה".

¹⁰ זה הטיעון של רבי אליעזר ברבי יוסי בוויכוחו שם עם הכותים שטענו שאין סמך לתחיית המתים בתורה.

¹¹ ולמה לא נלמד את תחיית המתים מעצם הכפילות של "הכרת תכרת"? שואל רב פפא את אבוי. ותשובתו שכפילות זו היא דיבור התורה כלשון בני אדם ואין להוכיח ממנה (ולכותים יכולה להיות תשובה על כך). ראה בהמשך הגמרא שם שזו מחלוקת תנאים, וחזרנו לשיטת ר' ישמעאל שמניח שגרת לשון במקרא מול שיטת ר' עקיבא שדורש כל אות ותג ובוודאי מילים שחוזרות על עצמן במקרא: "הכרת תכרת, הכרת - בעולם הזה, תכרת - לעולם הבא, דברי רבי עקיבא. אמר לו רבי ישמעאל: והלא כבר נאמר את ה' הוא מדף ונכרתה וכי שלשה עולמים יש? אלא: ונכרתה - בעולם הזה, הכרת - לעולם הבא, הכרת תכרת - דברה תורה כלשון בני אדם". כך או כך, נראה שלפנינו ביטוי נוסף, "דברה תורה בלשון בני אדם", שניתן לצרפו למשפחת הביטויים הקרובים לביטוי "פשוטו של מקרא", כאשר לכל אחד הייחודיות שלו. הביטוי "דברה תורה בלשון (או כלשון) בני אדם" הוא שכיח בספרות חכמים ומתמקד כולו בכפל לשון: "הענק תעניק לו", "העבט תעביטנו" (בבא מציעא לא ב), "והפדה לא נפדתה" (גיטין מא ב), "לנזור נדר" (נדרים ג ע"א), "ראה תראה" (ברכות לא ע"ב), "גנוב ייגנב" (בבא מציעא צד ע"ב) ועוד. לפני שנחזור לביטוי "פשוטו של מקרא" ולרש"י, נציין רק שלפי מה שמצאנו עד כאן (נכון יותר, לא מצאנו), אין בתלמוד הירושלמי אף לא אחד מהביטויים שהבאנו עד כה. לא "פשוטו של מקרא", לא "פשטיה דקרא" וגם לא "דברה תורה בלשון בני אדם" ו"באותיותיה נתנה תורה". לא מצאתי אינה ראייה, אך אם הדבר נכון, הוא אומר דרשני ופרשני ונשמח ללמוד לקח מפי היודע דבר והסבר על כך.

זכר ונקבה ברא אותם - ולהלן הוא אומר (בראשית ב כא) ויקח אחת מצלעותיו וגו', מדרש אגדה שבראו שני פרצופין בבריאה ראשונה ואחר כך חִלְקוּ. ופשוטו של מקרא, כאן הודיעך שנבראו שניהם בשני ולא פירש לך כיצד ברייתן ופירש לך במקום אחר.¹²

רש"י בראשית פרק ג פסוק ח

"וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן לרוח היום" - יש מדרשי אגדה רבים וכבר סדרום רבותינו על מכונם בבראשית רבה (יט ז) ובשאר מדרשות.¹³ ואני לא באתי אלא לפשוטו של מקרא ולאגדה המישיבת דברי המקרא דבר דבור על אופניו. ומשמעו, שמעו את קול הקב"ה שהיה מתהלך בגן.¹⁴

רש"י בראשית פרק לג פסוק כ

"ויקרא לו אל אלהי ישראל" - לא שהמזבח קרוי אלוהי ישראל, אלא על שם שהיה הקב"ה עמו והצילו קרא שם המזבח על שם הנס. להיות שבחו של מקום נזכר בקריאת השם. כלומר, מי שהוא אל, הוא הקב"ה, הוא לאלהים לי ששמי ישראל. וכן מצינו במשה (שמות יז טו) ויקרא שמו ה' נסי, לא שהמזבח קרוי ה', אלא על שם הנס קרא שם המזבח, להזכיר שבחו של הקב"ה, ה' הוא נסי. ורבותינו דרשוהו שהקב"ה קראו ליעקב אל. ודברי תורה (ירמיה כג כט) כפטיש יפוצץ סלע, מתחלקים לכמה טעמים, ואני ליישב פשוטו ושמעו של מקרא באתי.¹⁵

רש"י בראשית פרק לז פסוק ב

"אלה תולדות יעקב" - אלה של תולדות יעקב, אלה ישוביהם וגלגוליהם עד שבאו לכלל יישוב. סבה ראשונה יוסף בן שבע עשרה וגו' על ידי זה נתגלגלו וירדו למצרים - זהו אחר פשוטו של מקרא להיות דבר דבור על אופניו. ומדרש אגדה דורש, תלה הכתוב תולדות יעקב ביוסף מפני כמה דברים, אחת שכל עצמו של יעקב לא עבד אצל לבן אלא ברחל, ושהיה זיו איקונין של יוסף דומה לו, וכל מה שאירע ליעקב אירע ליוסף, זה נשטם וזה נשטם, זה אחיו מבקש להרגו וזה אחיו מבקשים להרגו, וכן הרבה בבראשית רבה (פד ו). ועוד נדרש בו, וישב ביקש יעקב לישיב בשלוה, קפץ עליו רוגזו של יוסף. צדיקים מבקשים לישיב בשלוה, אומר הקב"ה: לא דיין לצדיקים מה שמתוקן להם לעולם הבא, אלא שמבקשים לישיב בשלוה בעולם הזה.¹⁶

¹² זה האזכור הראשון של "פשוטו של מקרא" ברש"י במקרא, שמתמודד עם סיפור הבריאה הכפול שבבראשית פרקים א ו-ב; ביתר דיוק, עם הסיפור הכפול והשונה של בריאת האדם. נראה כאילו רש"י מתמודד עם ביקורת המקרא ומציע שהפסוק בפרק א: "וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם" וגם הברכה שבאה אחריו, הוא רק כותרת לסיפור המלא שיבוא בפרק ב. אך שים לב שרש"י מביא גם את המדרש, שהאדם נברא כיצור דו-מיני ואח"כ הופרד לשניים, ולהלן נראה שיש סיבה מדוע רש"י מביא מדרש לצד "פשוטו של מקרא" ואילו דרשות הוא בוחר להביא.

¹³ דרשתו של ר' חלפון "שיש הילוך לקול", דרשתו של ר' אבא בר כהנא שהקול היה "מתהלך מקפץ ועולה" והשכינה שעיקרה היה למטה על הארץ, הסתלקה למעלה בעקבות חטא אדם וחווה, ששמעו את קולם של האילנות או של המלאכים ועוד.

¹⁴ זהו רש"י השני בתורה/במקרא שמשמש בביטוי "פשוטו של מקרא" וכאן הוויכוח עם הדרש הוא איפה שמים את הפסיק במשפט: "וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן וכו' ומי הוא שהתהלך, הקול או הקב"ה? עפ"י הדרשות של קול המלאכים והאילנות, יש אפילו לפסק את הפסוק כך: "וישמעו את קול - ה' אלהים מתהלך בגן". בא רש"י ומפרש שעפ"י הקול ששמעו ידעו שהקב"ה הוא המתהלך בגן והפסיק הוא אחרי "ה' אלהים". שים לב שרש"י משתמש כאן במילה "משמעו" ולא פשוטו. זאת ועוד, כידוע, רש"י לא כתב הקדמה לפירושו לתורה כמו אבן עזרא, רמב"ן, רד"ק ואחרים (רק לשיר השירים, ראה דברינו [הקדמות לשיר השירים](#)). והנה כאן הוא מסביר לנו את דרכו בפירושו לתורה "ואני לא באתי אלא לפשוטו של מקרא ולאגדה המישיבת דברי המקרא דבר דבור על אופניו". רק פשוט ואגדה התורמת ליישוב המקרא. וזה מחזיר אותנו לרש"י בו פתחנו שבפרשת השבוע שלנו. פעם כתוב: "ויקם השדה" ופעם "ויקם שדה עפרון", לפיכך האגדה על הדיוט ומלך יש לה אחיזה והיא "מישיבת דברי המקרא דבר דבור על אופניו". אבל עדיין איננה הפשט.

¹⁵ נראה שכאן רש"י נוקט לשון עדינה כלפי הדרשות על פסוק זה. ראה בראשית רבה (עט ח) שרש"י לא מביא, אבל נראה כעומד ברקע: "ויצב שם מזבח ויקרא לו אל - אמר לו: אתה אלוה בעליונים ואני אלוה בתחתונים" ועל אמירה קשה זו נענש יעקב במעשה דינה. רש"י מבקש להתרחק מאד ממדרשים אלה כמו גם מכל רעיון שהמזבח נקרא "אלוהי ישראל" ויש במעשה יעקב שמץ של הגשמה ועבודה זרה, שלא לדבר על מחשבות אלוהיות אישיות. מתוך יראת כבוד לחז"ל מזכיר רש"י את המדרש על ריבוי הקולות שהיה עוד במעמד הר סיני: "תני דבי רבי ישמעאל: וכפטיש יפוצץ סלע מה פטיש זה נחלק לכמה ניצוצות - אף כל דיבור ודיבור שיצא מפי הקב"ה נחלק לשבעים לשונות" (שבת פח ע"ב), מדרש המתבסס על הפסוק בירמיהו כג כט: "הֲלוֹא לֹה דְבַרְיָ כִּי אֶשֶׁר יִפְצֹץ סֶלַע". שבעים פנים לתורה, אומר רש"י, אבל אני באתי ליישב פשוטו ושמעו של המקרא. ראה אגב רמב"ן על פסוק זה שמסכים עם רש"י, אבל מרכז את התנגדותו לאזכור שם ה' בהקשר עם מקומות ואישים.

¹⁶ כאן, פותח רש"י בפשט הפסוק, אך מרגיש כאילו משהו חסר כאן. האם באה התורה רק לספר לנו סיפור היסטורי של "יישוביהם וגלגוליהם" של בית יעקב, כמו שהיא מספרת לנו על "יישוביהם וגלגוליהם" של ישמעאל ועשו ועמים אחרים? אין מנוס מלהביא את המדרש, אשר נותן משמעות ו"נשמה" לפסוק הפותח את פרשת וישב ומשמש ככותרת לכל מה שבא אחריו עד סוף ספר בראשית! רש"י איננו רק פשטן, רש"י בהחלט חי ונושם את המדרש ומרבה להיעזר בו. לפיכך קצת תמוה שדווקא על פסוק זה, באים דבריו הנמלצים והידועים של רשב"ם, נכדו של רש"י, על חשיבות לימוד הפשט: "שיכילו ויבינו אוהבי שכל מה שלימדונו רבותינו כי אין מקרא יוצא מידי פשוטו ... והראשונים מתוך חסידותם נתעסקו לנטות אחרי הדרשות שהן עיקר, ומתוך כך לא הורגלו בעומק פשוטו של מקרא ... וכדאמרין במסכת שבת הוינא בר תמני סרי שנין ... ולא הוה ידענא דאין מקרא יוצא מידי פשוטו. וגם רבנו שלמה אבי אמי מאיר עיני גולה שפירש תורה נביאים וכתובים נתן לב לפרש פשוטו של מקרא, ואף אני שמואל ב"ר מאיר חתנו זצ"ל נתנוכחתי

פסיקתא זוטרותא (לקח טוב) בראשית פרשת בראשית פרק א סימן כז

"ויברא אלהים את האדם בצלמו ... בצלם אלהים ברא אותו ... זכר ונקבה ברא אותם". אמרו רבותינו ז"ל, כי כשנברא אדם הראשון בשני פרצופין נברא, שנאמר: "אחור וקדם צרתני" (תהלים קלט ה). לפיכך הוצרך לומר אעשה לו עזר כנגדו, מכלל דעד השתא לא היה כנגדו. ואין מקרא יוצא מידי פשוטו, כי זה שאמר זכר ונקבה מוקדם ומאוחר הוא, על הפרשה שנאמרה למטה בלא טוב היות האדם לבדו כי עשה אדם וחוה אחרי כן. והנה קיצר הענין ואמר זכר ונקבה, כי רצה לחתום במעשה ששת הימים, ואחר כך פירש מעשה חוה, בשעה שהביא כל החיה וכל הבהמה אל האדם כי אמר: "ולאדם לא מצא עזר כנגדו".¹⁷

פסיקתא זוטרותא (לקח טוב) בראשית פרשת מקץ פרק מא סימן ב

"והנה מן היאור עולות שבע פרות". החלום הזה מתרגמו מענין קריאתו: פרות. על לשון פרי האדמה: יפות מראה. מלמד שהנאה משביע, וכן הוא אומר: טוב מראה עינים מהלך נפש (קהלת ו ט): ובריאות בשר. שמנות, וכן הוא אומר: ועגלון איש בריא מאד (שופטים ג יז): ותרעינה באחו. לשון ריעות, באחו לשון אחוה, אף על פי שאין מקרא יוצא מידי פשוטו שהיו רועות באחו, כמו ישגא אחו בלי מים (איוב ח יא) אעפ"כ מדרש לכל דבר, מה לשון ריעות ואחוה שכל זמן ששובע בעולם בני אדם נעשים ריעים ואחים זה לזה ומוסיפין אחוה זה לזה, שמזמינין זה לזה, ואוכלין ושותין ושמחין, וכן הוא אומר: תקראו איש לרעהו אל תחת גפן ואל תחת תאנה (זכריה ג ל), ואומר: ישאו הרים שלום לעם (תהלים עב ג), בזמן שישאו הרים, שלום לעם.¹⁸

שבת שלום**מחלקי המים**

מים אחרונים: זכות הראשונים על הביטוי "פשוטו של מקרא" או "פשטיה דקרא" היא של חז"ל – הגמרא במסכת שבת דף סג שהיא מקור חשוב ובניין יסוד בנושא זה. אך רש"י הוא ללא ספק הפרשן שהביא ביטוי זה לשימוש מרבי, הן בכמות (כארבעים פעמים בפירושו לתנ"ך) והן במהות, באופן העמדת הביטוי כמשלים או מנוגד למדרש. ואגב למדנו יסוד אחר מרכזי בפירושו של רש"י – אילו מדרשים הוא בוחר להביא לצד הפשט, מדרשים "המיישבים את המקרא דבר דבור על אופניו". אחרי רש"י ובעקבותיו, באים רשב"ם ורמב"ן אשר מצטטים את הכלל "אין מקרא יוצא מידי פשוטו" מספר רב של פעמים, חלקם תוך וויכוח עם רש"י. מספירה פשוטה של השימוש בביטוי זה ונגזריו, בעזרת פרויקט השו"ת, עולה בבירור מיעוט השימוש בו בספרות חז"ל (ראה הערה 11 לגבי הירושלמי) והפרץ הגדול שבא עם עלייתם של פרשני המקרא וליקוטי המדרשים. ולא נגענו אלא בקוצו של יו"ד של נושא נכבד זה והרוצה להרחיב ולעיין עוד ולאכול את יערת הדבש כולה,

עמו ולפניו והודה לי שאילו היה לו פנאי היה צריך לעשות פירושים אחרים לפי הפשטות המתחדשים בכל יום". ראה גם דברי רמב"ן על הפסוק שם. רשב"ם ורמב"ן הם שני הפרשנים, לאחר רש"י, המרבים להתייחס לביטוי "אין מקרא יוצא מידי פשוטו" אם מעצמם ואם כוויכוח עם רש"י. ואין לנו אלא לאחל לעצמנו שזנכה כרש"י ללמוד תורה עם נכדינו שיתווכחו איתנו עד שנודה לדבריהם ונלמד לקח מפייהם. ראה דברינו [והודעתם לבניך ולבני בניך](#) בפרשת ואתחנן.

¹⁷ "לקח טוב הוא ילקוט מדרשי שחיבר ר' טוביה בן אליעזר במאה האחת עשרה ביוון. הילקוט מרכז מדרשי חז"ל בהלכה ובאגדה לפי סדר הפסוקים לחמישה חומשי תורה ולמגילות, וכן פירושים של מחבר הילקוט על דרך הפשט והדרש. בדפוס הראשון של הילקוט, ובעקבותיו, הוא כונה בטעות בשם 'פסיקתא זוטרותא' – ציטוט מתוך הספר [מבוא למדרשים, ענת רייזל, הוצאת תבונות תשע"א](#). ר' טוביה בן אליעזר הוא בן דורו של רש"י, זה חי באשכנז וזה חי ביוון ומן הסתם לעולם לא נפגשו. אך יש זיקה מעניינת בין פירושיהם ונראה שהכירו האחד את יצירתו של השני כפי שמשערים החוקרים (אלעזר טויטו וישראל תא שמע, ראה עמוד 375 בספר מבוא למדרשים הנ"ל). שניהם מרבים להשתמש בביטוי "אין מקרא יוצא מידי פשוטו" (ר' טוביה גם מרבה להשתמש בביטוי המשלים "פשטיה דקרא" ששכיח פחות ברש"י) וקשה לדעת מי קדם למי. שניהם קבלו מחז"ל (הגמרא במסכת שבת בעיקר) ולשניהם היו פרשנים ממשכיים, כמו רשב"ם ורמב"ן שראינו, שהתווכחו איתם. ועכ"פ, במדרש/פירוש זה נראה שיש קרבה רעיונית ברורה בין פירוש זה של לקח טוב ובין פירוש רש"י שהבאנו לעיל (סוף עמוד 2). שניהם רואים בסיפור בריאת האדם זכר ונקבה, שמתחיל בפרק א בבראשית ונזכר שוב בפרק ב, המשכיות ברורה וסיפור אחד. וכמו שהם מפרשים את המקרא, אם בפשט אם בדרש, כך גם התורה עצמה מפרשת בפרק ב את מה שהתחילה לספר בפרק א. הדמיון בין שני פירושים אלה, זה שמקורו באשכנז וזה שמקורו ביוון הוא מעניין אם לא מפתיע.

¹⁸ גם זו נקודת דמיון והשוואה בין פירוש רש"י ומדרש לקח טוב, ההזדקקות למדרש כמוסיף נופך ונותן טעם, אחרי שהבאנו את הפשט. ראינו זאת אצל רש"י לעיל בפירושו לתחילת פרשת וישב, וכאן במדרש לקח טוב בתחילת פרשת מקץ (כל הדוגמאות שהבאנו הן מספר בראשית בו אנו עומדים). נראה אגב שזה ייחודי למדרש לקח טוב והרבה יותר שכיח אצלו לומר: הפשט הוא כך וכך ובוודאי שהוא חשוב, אבל, אע"פ כן, בוא וראה גם את יפי המדרש. ראה למשל פירושו לשמות פרק ב סימן ה: "ותרד בת פרעה לרחוץ על היאור. דע והבן שאע"פ שאין מקרא יוצא מדי פשוטו, מדרש חכמה נאה הוא להשכיל בו דבר מתוך דבר, לדבר דבר על אופן הענין, וכן מפורש במס' סוטה א"ר יוחנן משום ר' שמעון בן יוחי שירדה לרחוץ מגילולי של בית אביה". וכך גם כשהוא מגן על חפני ופנחס בני עלי בפירושו לפרשת ויחי, בראשית מט ד, וכך גם בפירושו על מות אהרון בחוקת קנג ע"ב ועוד ועוד. אולי להשפעה הזו של לקח טוב על חכמי אשכנז, להביא את הפשט ו"לברוח" מהר חזרה למדרש, התכוון רשב"ם בדבריהם שהבאנו לעיל בהערה 16. אולי דבריו הם משקל נגד להשפעה של המזרח על אשכנז וניסיון להטות את ההגה חזרה לפשט. לכן טרח רשב"ם גם לציין שרש"י סבו הסכים איתו. רשב"ם, ורמב"ן ולקח טוב ופרשנים אחרים המצטטים את "אין מקרא יוצא מידי פשוטו" ראויים כולם לעיין בפני עצמם. יצאנו מרש"י וחזרנו אליו וגם עד פשטו לא הגענו.

יעיין בספרה של [שרה קמין ז"ל, רש"י – פשוטו של מקרא ומדרשו של מקרא](#), הוצאת מאגנס, תשס"ז, האוניברסיטה העברית ירושלים.